

THEODOR CODREANU

critic și istoric literar
(Huși, România)

ION DRUȚĂ ȘI MEMORIA ARHEALĂ

Înainte de a descinde din filonul marilor povestitori moldoveni Ioan Neculce, Ion Creangă și Mihail Sadoveanu, Ion Druță este un eminescian. Îl leagă de Eminescu ceea ce voi numi *memoria arheală*. Cine este cât de cât inițiat în gândirea ontologică eminesciană știe ce importanță are, la poetul nostru, conceptul de *arheu*. Eminescu l-a ridicat la rangul de *principiu ontologic*, depășind, dintr-o perspectivă transmodernă, dificultățile irezolvabile ale *noumen*-lui kantian și ale *voinței* schopenhaueriene, aruncând o punte tulburătoare către *ontologia generală* a lui Martin Heidegger, dar și către ontologia *devenirii întru ființă* a lui Noica sau către *informateria* din gândirea ortofizică a unui Mihai Drăgănescu, aceștia din urmă recunoscându-l, altminteri, de precursor^{1*}. Originalitatea lui Eminescu vine din coroborarea conceptului de *arheu*, preluat din cultura greacă veche și din gândirea europeană, cu geniul viziunii orientale și, mai ales, cu gândirea folclorică românească. El descoperea în basmul, cules de Petre Ispirescu, *Tinerețe fără bătrânețe și viață fără de moarte* cea mai adâncă intuiție a geniului românesc în materie de *ființă*. El a putut trece astfel de la o ontologie generală la una particulară: identifica în numitul basm *arheul românilor*, întrupat în personajul Făt-Frumos și manifestat ca *memorie arheală*. La întoarcerea de pe tărâmul *tinereții fără bătrânețe și al vieții fără de moarte*, Făt-Frumos păstrează intactă memoria spațio-timpurilor trăite, pe când noii locuitori întâlniți, viețuitori doar în porțiunea lor de timp istoric, *nu o au*. Intuiția eminesciană va fi dezvoltată, în toată anvergura ei filosofică, de către Lucian Blaga în conceptele *matrice stilistică*, *spațiu mioritic*, *personanță*. Ei bine, o asemenea *personanță mioritică*, *arheală* străbate cele mai profunde pagini din proza lui Ion Druță. Prozatorul de la Chișinău nu a făcut, desigur, filosofie, ci a urmat chemarea a ceea ce prozatorii moderni, pe urmele lui H. Bergson, au numit *memorie involuntară*. Iată cum se spulberă și prejudecata că *moderni* sunt numai cei care au urmat modelul prozei de tip proustian, ceilalți fiind etichetați, cu îngăduință, ca *tradiționaliști*. Un asemenea „tradiționalist” poate să apară și Ion Druță, care, paradoxal, lucrează cu intuiții moderne, căci memoria involuntară nu-i altceva decât *memoria arheală*, cunoscută de Eminescu înaintea lui Bergson și a lui Marcel Proust. Altminteri, în altă parte, am făcut demonstrația că nu Camil Petrescu, Hortensia Papadat-Bengescu, Anton Holban sau Mihail Sebastian sunt adevărații noștri „proustieni”, ci singurul prozator român care întrece anvergura unui roman ca *În căutarea timpului pierdut* este... Mihail Sadoveanu! Fabuloasa lui memorie arheală fusese sesizată încă de Mihai Ralea, într-un eseu interbelic. Fără a ajunge la înălțimea colosului care a fost Mihail Sadoveanu, Ion Druță îi calcă pe urmă, nemulțumindu-se cu starea de simplu epigon. Interesant că Ion Druță înglobează în plasma imaginarului său atât *Miorița*, cât și drama *uituceniei*

* Demonstrații, în acest sens, cititorul poate găsi la Theodor Codreanu, *Modelul ontologic eminescian* (Galați, Editura Porto-Franco, 1992), dar și în studii și cărți semnate de Constantin Noica, Svetlana Paleologu-Matta, Constantin Barbu, Mihai Cimpoi, Mihai Drăgănescu.

prizonierilor istoriei, locul lui Făt-Frumos luându-l ciobanul care și-a pierdut turmele, dar nu și *memoria arheală*.

Întâlnirea mea spirituală cu Ion Druță s-a produs cu vreo trei decenii în urmă, pe vremea când, în România, mai nimeni nu știa de Domnia Sa, cu excepția unuia dintre cei mai mari critici pe care i-am avut, Adrian Marino. Într-una din scrisorile primite de la Adrian Marino, criticul clujean îmi mărturisea că, la Paris, sunt jucate, cu surprinzător succes, piese de teatru ale unui scriitor din Basarabia, pe nume Ion Druță. Cum meteahna veche a culturii românești se ghidează după aceea că trebuie mai întâi să faci vâlvă la Paris pentru a fi luat în serios și în propria țară, cam la fel s-au petrecut lucrurile și cu Ion Druță, mai întâi la Chișinău, apoi în România. După aventura pariziană, și teatrele din Iași, Brașov și Craiova au început să se intereseze de piesele lui Ion Druță. Revista *Teatrul* i-a publicat piesa *Doina*, iar în *Luceafărul* i-au apărut câteva nuvele, una dintre ele impresionându-mă în mod deosebit. E vorba de *Toiagul păstoriei*. În sfârșit, promovarea lui Ion Druță în România a culminat cu apariția, în 1988, la Editura Cartea Românească, a romanului *Clopotnița*, tipărit la Chișinău în 1972 și în 1984. Volumul, îngrijit de Elena Siupur, conținea și douăsprezece povestiri, plus două nuvele din volumul *De la verde până la verde* (1982). Am și scris atunci unul dintre primele articole apărute în Țară despre Ion Druță [1, p. 6], intitulat chiar *Supraviețuirea memoriei*. Voi relua aici unele argumente de-atunci, de astă dată în cadrul schițat în prima parte a acestui eseu.

Prestigiul de mare scriitor al lui Ion Druță era, pe atunci, în creștere. La Chișinău, Mihai Cimpoi scrisese și o monografie despre personalitatea lui. Opera îi fusese tradusă la Moscova (autorul scriind și-n limba rusă) și în mai multe dintre republicile unionale, de asemenea, în bulgară, germană și franceză. Abia după aceea opera lui n-a mai putut fi ignorată nici la Chișinău, în pofida „incomodității” generate în fața autorităților comuniste din „republică”. Fenomenul Druță s-a impus pe fondul a două prefaceri spectaculoase din fostul spațiu sovietic: pe de o parte, explozia prozatorilor „rurali” și arhetipali de tipul Valentin Rasputin și Cinghiz Aitmatov, iar pe de alta – *perestroika* gorbaciovistă.

Etnic vorbind, Druță a moștenit elemente arhaice românești (pe linie paternă, fiind fiul unui pictor de biserici) și slave (mama fiind ucraineană, evlavioasă). Creștinismul ortodox, de coloratură slavă, a lăsat, de aceea, puternice urme în spiritualitatea profundă a scriitorului, dar pe fondul logosului românesc, afinitatea cu geniul verbal al lui Creangă constituind substanța lui estetică (v., în acest sens, nuvela *Horodiște*), însă evitând și din acest punct de vedere epigonismul, fapt vizibil, bunăoară, la povestitorul Ion Istrati. E ceea ce a făcut din Ion Druță un *rezistent*, în sensul dat cuvântului de Mircea Eliade. Altminteri, Mihai Cimpoi [2, p. 175-180] face trimitere la „teroarea istoriei”, convertită și transfigurată mioritic în sacralitate și în splendoare morală, *casa mare* țărănească, de exemplu, fiind un spațiu sacru, al sărbătorii și al omeniei (*Casa mare*, 1959). În limbajul lui Blaga, e ceea ce se numește *boicot al istoriei* împotriva hoardelor barbare care se erijează, prin forța brută devastatoare, în stăpâni și făuritori de istorie. Dacă Ion Creangă, dascălul său întru *logos*, a trăit într-un sat *liber*, urmașul s-a trezit într-un sat agresat de o mașinărie infernală, în care nici ciobanul mioritic nu mai are loc. Inefabilul armoniei, rezultat al umorului pur al humuleșteanului, deși încă răzbate ca firul de iarbă de sub caldarâm, cu discreție, ca o boare de primăvară, inefabilul acesta a rămas îngropat undeva în lutul din adâncuri, fiindcă deasupra au bătut vânturile aspre ale istoriei moderne. *Clopotnița*, *Toiagul păstoriei*, *Șapte de nuc*, *Povara bunății noastre*, *Casa mare* ș. a. aduc acea alchimie specifică autorului între dulceața armoniei sacrului

și veninul unei prăbușiri de proporții etnice, care dă suflu de modernitate prozelor lui Ion Druță, sub masca unui tradiționalism *sui-generis*, osmoză care prefigurează noua paradigmă culturală a *transmodernismului*. Experiența istorică a autorului are rădăcini similare cu aceea a lui Aitmatov din celebrul roman *O zi mai lungă decât veacul*. Nu e vorba de nici un soi de influență, ci de stări asemănătoare care generează fenomene asemănătoare, dovadă că „teroarea istoriei” a fost și mai este un fenomen specific nu doar realităților istorice românești. În definitiv, e aceeași dramă a dispariției unei umanități arhaice, dar nicicum anacronice, ca în *Moromeții* lui Marin Preda. Aitmatov a făcut-o zguduitoare prin scoaterea la lumină a legendei mancurților. Ce poate fi mai tragic decât fiul care și-a pierdut memoria strămoșilor și care aruncă, fără ezitare, săgeata ucigașă în pieptul mamei? Dintele necruțător al comunismului a supus unei amenințări viclene și dure, în numele „științei” și „ideilor” umanitariste, etnii și tradiții cândva înfloritoare. A nu-ți cunoaște *trecutul*, rădăcinile arheale echivalează cu dispariția, înseamnă a fi un *mancurt*. În Basarabia renașterii din anii 1988-1992 s-a vehiculat mult această tragedie a mancurtismului, dar, cu anii, când vechii barbari ai stepelor s-au reșezat pe malurile Bâcului, vocea mamei care-și căuta fiul s-a stins încetul cu încetul sub o nouă „teroare a istoriei”, cu mult mai vicleană decât toate, căci acum mancurtismul biruia sub noul chip numit *moldovenism*. În plămada acestei drame istorice de proporții opera lui Ion Druță și omul Ion Druță au rămas în miezul de foc al istoriei, chiar dacă, fizic, scriitorul s-a retras la Moscova. Nicolae Dabija a scris, cu ani în urmă, o minunată poezie despre *Întoarcerea fiului risipitor de frumusețe*, care fiu nu era altul decât Ion Druță. Toți sperau că se-ntoarce *arheul*, Făt-Frumos din basmul popular, ca să le aducă aminte celor părăsiți de memorie istoria neamului românesc. Apoi, sentimentul a fost că Ion Druță s-a întors și nu s-a întors: cu un ochi al *memoriei arheale*, dar cu celălalt al *uitării*. Așa că Basarabia a rămas doar cu doi arhei: Eminescu și Ștefan cel Mare. Suficienți, desigur. Iar Druță a rămas, în Basarabia, cu opera care-i mai importantă decât omul pieritor, căci în ea trăiește Archaeus. Și e, totodată, oglinda *conștiinței sfășiate*, despre care am vorbit într-un capitol din *Basarabia sau drama sfășierii*, în ceea ce-l privește pe Ion Druță [3, pp. 75-85].

Ne aflăm la Căpriana, topos al schimbărilor aduse de comunismul sovietic, dar și păstrător al semnelor *arheale*, cel mai puternic dintre toate fiind *clopotnița* care păstrează memoria vremurilor lui Ștefan cel Mare, uitate, prin opresiune și „teroare a istoriei”. Noutatea pe care o aduce Ion Druță în ontologia poetică a arheității e *dedublarea* ființei: de o parte *amnezia* fapturii istorice întrupate de Nicolai Trofimovici, directorul școlii din sat, care a pierdut dimensiunea *trecutului*, mancurtizându-se, iar, pe de altă parte, cel care nu a pierdut-o, căci în el încă mai trăiește Archaeus – profesorul de istorie Horia Holban. Arheul Căprianei este Daniil Sihastrul, maestrul spiritual al lui Ștefan cel Mare. Cândva, pe dealul Căprianei se aciuase Daniil Sihastrul, care, aici, a căzut victimă hoardelor din stepele asiatice. Spre a-i păstra neștirbită memoria, Ștefan a pus să se ridice o clopotniță. În fiecare clopotar trăia arheul sihastrului și al lui Ștefan. Memoria arheală era imprimată pe un hrisev din piele de vițel. În sute de ani, „hronicul” s-a îmbogățit, fiind păstrat cu sfințenie din generație în generație. Dar au venit peste oameni vremurile care silesc la *uitare*, pentru a se crea o nouă identitate, una fără arheu – *homo sovieticus*. Acum, *trecutul* devine o „povară” și trebuie extirpat din memoria locurilor. Noii istorici și autoritățile caută vechiul hronic, dar paginile zdrențuite circulă din mână în mână, fiind ascunse și păstrate cu sfințenie de căprieni, ceea ce devine marea primejdie în ochii autorităților. Nu reușesc să dea de urma manuscrisului nici universitarul Ilarie Turcul, nici istoricul-dascăl Horia Holban. Alunecarea din real în

mitic și simbolic, susținută cu umor de Ion Druță, într-o frumoasă limbă românească, în varianta ei moldovenească, face din Ion Druță un povestitor plin de farmec, dar și un autor al unor mize existențiale profunde.

În Căpriana, Horia Holban a ajuns predestinat de iubire și de istorie. În sat, e amenințat de mediocritate și de anonim, ca unealtă a distrugătorilor de memorie. Salvarea vine în povestea clopotniței și a hronicului tănuit de săteni. Are de ales între *memoria* clopotniței și teama de *omul fără memorie*, care este directorul școlii, cel ce-și adâncește *uitarea* cu sticla și paharul ascunse după cele două „enciclopedii” din dulapul cabinetului. Horia Holban nu are nici el altă cale, însă în timpul unei lecții despre Marea Revoluție Franceză are revelația arhaică, cea a istoriei naționale și a satului Căpriana. Un suflu miraculos face ca douăzeci și patru de copii să-l asculte vrăjiți. Este momentul decisiv al alegerii: el declanșează războiul cu cei fără memorie. Neculai Trofimovici trece la mutilarea clopotniței: face rost de scânduri și de cuie și poruncește omului de serviciu să le bată pe fațada clopotniței, fiindcă nu o mai putea suporta, îndemnat și de autorități. Se petrece însă un fapt care alarmează și dă bănuiala că niște dușmani de clasă au intrat în acțiune: noaptea, o mână nevăzută scotea scândurile și lăsa la vedere chipul clopotniței. Intrăm în logica stranie a zidirii manolice: ce se zidește ziua se surpă noaptea. Bănuitul nu putea fi altul decât Horia Holban. Este supus unei anchete sub acuzația de sabotaj politic. Agresat, profesorul se îmbolnăvește și umblă prin spitale. Din urmă însă povestea clopotniței continuă: scândurile sunt date jos noaptea, deși Simionel, cel ce le bătea de fiecare dată, avea și datoria să vegheze. În consecință, clopotnița este incendiată și, la întoarcere, Horia Holban o găsește ruinată scrum. I se spune că a fost trăsniță într-o noapte și a ars, fără ca nimeni să aibă curajul s-o salveze. Fetița Maria Moscalu îl face să înțeleagă adevărul. Nici măcar cei douăzeci și patru de copii n-au fost lăsați și n-au avut curajul să apere clopotnița. Iată marea durere a lui Horia Holban. Profesorul, devenit indezirabil, se hotărăște să nu părăsească satul, ci să-și împlinească menirea *arheală* scriind o carte despre Clopotniță. Textul se transformă și-n *metaroman*: „Abia acum, după ce-a ars Clopotnița, sosise ceasul scrierii unei cărți despre dânsa, și el era singurul care avea nu numai dreptul, ci și datoria de a scrie acea carte” [4, p. 394]. Dar fără „hronicul” dispărut și apărat de țărani nu era posibil. În consecință, Horia începe o veritabilă călătorie inițiativă spre a recupera memoria hronicului. Va dezlega, astfel, și enigma acoperirii și dezvelirii clopotniței. Cel care bătea scândurile ziua și le scotea noaptea era însuși Simionel, țăranul devenit om de serviciu la școală. În acest personaj, Ion Druță a avut abilitatea artistică de a incifra drama *sfășierii*, a dedublării, fără reliefa unei conștiințe problematizante, cum e profesorul Horia Holban. Osmoza dintre omul simplu și intelectual, iată o altă fericită soluție metaromanescă a lui Ion Druță. În *Basarabia sau drama sfășierii* am arătat că Ion Druță însuși se poate recunoaște nu numai în Horia Holban, dar și în Simionel, căci ilustrul prozator însuși a lucrat cu o stranie dedublare: pe de o parte, ca artist a recuperat memoria arheală a neamului, iar pe de alta, a bătut scânduri în clopotnița aceluiași neam ca om politic care a legitimat ofensiva moldovenismului slavizant, în numele pravoslavniciei ortodoxii. Iată de ce Mihai Cimpoi putea scrie: „Începând cu anul 1994, scriitorul a pactizat în mod paradoxal cu cei care l-au blamat, manifestând atitudini conservatoare de păstrare a „semințelor socialiste”, a moldovenismului și creștinismului modelat după cel rusesc” [2, p. 176]. Nu cred că Ion Druță poate fi bănuț de „lipsă de sinceritate”. El a urmat, mai degrabă, dublul glas al arheității sale etnice: românesc și slav, convins fiind că *moldovenismul* este soluția împăcării lor. Cert e că în operă a fost mai puternic arheul românesc, pe când în opțiunile existențiale ale *individului* lumesc biruitoare a ieșit chemarea slavă.

Și mai grăitoare este această rivalitate, cu prevalența ființei mioritice, în capodopera sa nuvelistică *Toiagul păstoriei*.

Ciobanul lui Ion Druță pare a fi rupt din stânca Ceahlăului: „Era înalt și zdravăn cât un munte, căci de-acolo de la munte o fi coborât neamul lor pentru a se căpătui pe dealurile noastre”. Ca și Clopotnița însă, ciobanul mioritic este smuls din mediul său cosmic și încorsetat în spațiul ocupantului sovietic. Semnul dintâi: *nu mai are oi*. Iată marea diferență dintre păstorul lui și Nechifor Lipan, protagonistul din romanul maestrului său Sadoveanu. Ceea ce n-a putut să dispară din ciobanul lui Ion Druță este tocmai întreaga *memorie arheică*, bogăția sufletească și noblețea chipului. Casa lui e izolată, undeva pe vârful dealului, surrogat de munte. Deși nimeni nu i-a văzut oile, în ograda lui toate se petrec ca și cum le-ar avea. Acest cioban neobișnuit duce o existență pur „fenomenologică”, chiar în sensul husserlian al cuvântului: e o punere între paranteze a cadrului existențial istoric și trăirea în miezul *ființei-ca-ființare*. Cred că aici trebuie căutat geniul nativ al prozatorului Ion Druță, care, desigur, nu lucrează cu concepte filosofice, ci se lasă în voia imaginarului poetic, chiar la modul liric al cuvântului. Ciobanul din deal nu trăiește în precaritatea istoriei precum consătenii lui acaparați de sorbul sovietic. Dar prezența sa intrigă, fiindcă răscolește reminiscențele memoriei arheale. E admirat sau clevetit. Înțelegem repede că este același simbol al Clopotniței lui Ștefan cel Mare. *Uitucii* văd în el un dușman de clasă, un chiabur sau un culac. Autoritățile și necunoscătorii se miră că, în „bunăstarea” lui, nu-și plătește dările către stat. Va fi trimis la ocnă, cu un „Bine” smuls de pe buzele lui, tăcut și neînfrânt precum misteriosul Zahei Orbul, eroul lui Vasile Voiculescu. Pe locul casei ciobanului s-a ridicat casă de piatră, arătoasă, cea a colhozului, și în locul fluierului au început să zbârnâie telefoanele. Întors de la mină, ciobanul și-a făcut o altă casă, nu după arhitectura cea nouă, megalomanică, ci la fel de modestă precum cea veche, însă pe celălalt deal. Nu are nici acum oi, dar omul trăiește mai departe ca și cum le-ar avea: „Jeluirile celea ale lui din pragul casei l-au dat de gol, căci vecinii de azi nu mai sunt ei vecinii de altădată. Se zice că au fost imprimate pe bandă de magnetofon tânguirile fluierului acela, duse la Chișinău și supuse unei analize meticuloase de către computerele cele mai sofisticate, care, se zice, descifrează lumea sunetelor și o așterne în lumea cuvintelor, de-ți vine să te crucești. Până la urmă s-a stabilit în mod științific că în toate frământările celea ale fluierului era vorba de niște mioare. Hotărât lucru avea oi. Nimeni nu știa de unde le-o luat și unde le ține...”. Aceasta e *memoria pură*, cea suspendată la nivel arhaic, imposibil de distrus, ca și *ideile* lui Platon.

Rămas singur pe lume, ciobanul va muri bătrân și bolnav, fiind îngropat undeva la *marginea* cimitirului, evocând tragismul *Doinei* lui Cezar Ivănescu, ecou, la rândul ei, al *Doinei* eminesciene: *Strajă romană pe Tisa și sus pe Nistru, / vecinic la margine, vecinic la margine poporul meu*. Cum nimeni nu s-a mai ocupat de mormântul ciobanului, movilița de pământ a dispărut, așternându-se în sat *uitarea deplină* a trecutului, satul întreg fiind mancurtizat. Dar a sosit, după o iarnă grea, o primăvară târzie (ca în 1988-1989!) și lumea s-a adunat la cimitir pentru „marele praznic al pomenirii morților”. Peste tot, în urma topirii zăpezilor, era noroi, „nici o palmă de pământ uscat, nici o tufă de iarbă, ca să te poți așeza omenește, pentru a închina un pahar de sufletul celor duși”. Minune însă, undeva la marginea cimitirului, unde fusese mormântul ciobanului, pe locul acela era „singurul strop de verde în tot cimitirul și se crucea lumea întrebându-se cine-o fi semănat-o”. Era iarbă de munte și oamenii și-au reamintit de cioban și au înțeles că acela o fi avut *uitate* prin buzunare niscai semințe. E în acest „strop verde” *scos-din-ascundere*, în sens heideggerian și eminescian, puterea *reamintirii* arheice, aduse de întoarcerea lui Făt-Frumos, cel plecat de sute de ani pe tărâmul *tinereții fără*

bătrânețe și al vieții fără de moarte. E semnul că duhul unui neam oricând poate renaște și că tânărul mancurtizat își va putea recunoaște *mama* care aleargă pe câmpuri în căutarea fiului mioritic. E punctul în care se diferențiază Ion Druță de Cinghiz Aitmatov. Oare nu asta s-a întâmplat în anii extraordinari ai *renașterii* Basarabiei din propria-i cenușă, la ieșirea din iarna gulagului sovietic? Din perspectiva arheității eminesciene, recunoaștem în *Toiagul păstoriei* textul profetic și cel mai profund al operei druțiene. Românii basarabeni au urmat, în 1989, „toiagul păstoriei”, descoperind *stropul verde* din cimitirul imperial, locul de *așezare* spre pomenirea morților și spre *Înviere*. Acesta este adevăratul Ion Druță.

REFERINȚE BIBLIOGRAFICE

1. Cf. Theodor Codreanu, *Supraviețuirea memoriei* // „Luceafărul”, București, an. XXXI, nr. 22 (1359), 28 mai 1988.
2. Mihai Cimpoi, *O istorie deschisă a literaturii române din Basarabia*, Galați, Editura Porto-Franco, 1997.
3. Cf. Theodor Codreanu, *Basarabia sau drama sfâșierii*, Chișinău, Editura Flux, 2003, cap. *Un caz de sfâșiere: Ion Druță*.
4. Ion Druță, *Clopotnița*, București, Editura Cartea Românească, 1988.